

Haljand Udam, *Türgi: teekond läbi Türgi tsivilisatsiooni ajaloo* (Tartu: Johannes Esto Ühing, 2011), 223 lk. ISBN 9789985876909.

2011. aastal ilmus Türgi ajaloo käsitus, mille autoriks on tuntud eesti orientalist, islamiuuri ja tõlkija Haljand Udam (1936–2005), Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi liige. Haljand Udam oli eesti orientalistika üks suurkujusid. Udami vaimne pärand on tohutult suur ja kuigi ta lahkus kuus aastat tagasi, avaldatakse tema teoseid veel praegugi. Haljand Udami eruditsioon ning orienteerumine Lähis-Ida ja Kesk-Aasia kultuurides, kirjanduses, ajaloos ja keeltes oli silmapaistev. Ta uuris Araabiamaid, Iraani, Kesk-Aasiat, Türgit jne. Udam on avaldanud hulgaliselt uurimistöid, artikleid erinevatest valdkondadest, mis on seotud Idamaadega. Ta uuris lähis-ida filosoofiat (sh sufismi¹), ajalugu, religiooni, kirjandust jne. Udam avaldas ka mitmeid tõlkeid (sh proosat, aga ka luulet);² lisaks araabia ja muudele lähis-ida keeltele valdas ta vabalt ka prantsuse ja vene keelt.

Postuumselt on temalt ilmunud kolm raamatut. Esimene neist oli 2007. aastal ilmunud Koraani esmatõlge eesti keelde.³ Teisena ilmus René Guénoni “Nüüdismaailma kriis” (2008),⁴ mille Udam tõlkis prantsuse keelest; ja mullu ilmus raamat Türgist, mida käesolevas arvustuses käsitletaksegi.⁵ Udami islami regiooni põhjalik asjatundmine kajastub ka tema raamatus, kus lisaks (poliitilisele) ajaloole on päris palju pööratud tähelepanu islamile ja üldse religioossele maailmale Türgis. Seda teemat käsitleb ta üpris põhjalikult peatükkides “Islam ja türgi hõimud” (lk 45–57) ja “Teistsugune islam” (lk 106–112). Väga hea ja asjatundliku ülevaate annab Udam ka kirjandusest ja eepilisest pärandist (lk 40–43, 78–88).

¹ Sufismi kohta vt Haljand Udam, “Sufism. Lühikene usundilooline sissejuhatus”, *Akadeemia*, 7 (2004), 1443–1471.

² Vt nt Maulana Fahrudin Ali Safi, *Inimlikud imetabasused*, pärsia-tadžiki keelest tõlkinud Haljand Udam, Loomingu Raamatukogu, 41–43 (Tallinn: Perioodika, 1982); Sattor Tursun, *Elu punaste küngete jalamil*, tadžiki keelest tõlkinud Haljand Udam, Loomingu Raamatukogu, 24 (Tallinn: Perioodika, 1985); Abu Abdullah Dža’far ibn Muhammad Rudaki Samarkandist, *Luulepoeemid*, tadžiki-pärsia keelest tõlkinud Haljand Udam (Tallinn: Eesti Raamat, 1970).

³ *Koraan*, tlk Haljand Udam, toimetanud ja saatesõna Amar Annus, kommentaarid ja järelsõna Jaan Lahe (Tallinn: Avita, 2007).

⁴ René Guénon, *Nüüdismaailma kriis*, tõlkinud ja järelsõna Haljand Udam (Tartu: Johannes Esto Ühingu kirjastus, 2008).

⁵ H. Udami raamatu *Türgi: teekond läbi Türgi tsivilisatsiooni ajaloo* kohta on ilmunud muinasteadlase ja egyptoloog Sergei Stadnikovi arvustus, vt Sergei Stadnikov, “Türgist – esseistlikult ja erudeeritult”, *Eesti Ekspress*, 29.2.2012.

Taolise raamatu järele oli Eestis vajadus viimasel ajal üpriski suur. Kuigi antud raamat Türgi ajaloost on rohkem populaarteadusliku ja esseistliku iseloomuga käsitus, mis annab ülevaate Türgi ajaloost, on see siiski hindamatu panus eesti orientalistika, eelkõige turkoloogia arengusse, aga ka ajalooteadusesse. Samas on antud raamatul ka mõningaid puudujääke, millel tahaks siinkohal peatuda.

Selleks et paremini mõista Türgi tsivilisatsiooni arengut, ei piisa ainult kui vaadelda türkide hõimude teket, esimesi türkide riike ja Türgi impeeriumi ajalugu, vaid oleks vaja käsitleda kasvõi põgusalt ka naabermaid – Hiinat, Indiat, Iraani, Bütsantsi jt. Oleks kindlasti vaja peatuda ajaloolistel perioodidel Muinas-Anatoolias, mis eelnesid türkide tulekule Lähis-Itta ja Väike-Aasiasse, ehk siis Hetiidi, Früügia, Lüüdia, Kreeka-Makedoonia, Rooma ja Bütsantsi ajastuid, sest türgi tsivilisatsioon on nendest üpriski suurel määral mõjutatud, nagu ka islamist ning araabia keelest ja kultuurist.

Üpris vähe on pööratud tähelepanu Türgi suhetele riigi idapoolsete naabritega, nagu näiteks Iraaniga, mis oli Lähis-Idas üks suuremaid vastaseid Türgi jaoks ning iraanlaste ja türkide (hiljem ka türklaste) suhted olid väga olulised ja tihtipeale vaenulikud. Samas me teame, et nii türgid kui ka iraanlased mängisid suurt rolli mõlema riigi ja kultuuri arendamises. Juba Sassaniidid⁶ (224–651 pKr) puutusid oma sõdades piiridel kokku türkide hõimudega. Türkide ja pärslaste võitlust kajastab ka pärslaste suurim rahvusepos *Šah-name*.⁷ Türkide rahvuseposed, folkloor ja kultuur olid tugevasti mõjutatud nii hiina, iraani kui ka teistest kultuuridest. Samuti käsitleb Udam liiga pealiskaudselt Konstantinoopoli linna ajalugu, pühendades sellele vaid ühe väikese peatüki “Osmanid vallutavad Konstantinoopoli” (lk 112–118). Seda tõi oma arvustuses välja ka Sergei Stadnikov: “Udam pöörab erilist tähelepanu mitmesuguste spirituaalsete, eelkõige muidugi religioossete fenomenide (kohati müstitsismi kalduvale) esitamisele. Näiteks tutvustatakse raamatus kroonikates leiduvaid Bütsantsi pealinna Konstantinoopoli türklaste kätte langemisele osutavaid endeid. Linn vallutati 29. mail 1453. Ennustuste või ennete tõlgendamine võib olla muidugi hästi põnev, kuid Osmanite tõusul olid lisaks ka konkreetsed sotsiaal-poliitilised põhjused. Viimaseid avab autor liiga põgusalt. Siin oleks kindlasti tulnud kasuks näiteks briti medievisti, sir Steven

⁶ Sassaniidide kohta vt S. B. Dashkov, *Tsari tsareĭ Sasanidĭ, Iran III–VII vv. v legendakh, istoricheskikh khronikakh i sovremennĭkh issledovaniyakh* (Moskva: SMI-AZIYA, 2008); Arif Aliev, *Iran vs Irak: istoriya i sovremennost'* (Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, 2002), 26–56.

⁷ Vt nt Firdousi, *Shakhname*, I–VI (Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1957–1989).

Runcimani põhjalikud klassikalised uurimused, kaasa arvatud tema “The Fall of Constantinople” (“Konstantinoopoli langemine”).⁸ Olen selles küsimuses Sergei Stadnikoviga, kes on hästi kursis ka Türgi ja Bütsantsi ajalooga, igati nõus. Konstantinoopoli vallutamine türklaste poolt 29. mail 1453 on Euroopa ja Lähis-Ida ajaloo üks võtmesündmusi, mida oleks vaja kindlasti põhjalikumalt käsitleda. Selles peatükis oleks H. Udam võinud lisaks S. Stadnikovi poolt soovitatud Steven Runcimani teostele⁹ tutvuda ka teiste hilisbütsantsi uurijate-mediivistide, nagu näiteks Franz Babinger, töödega.¹⁰ Viimane oli üks suuremaid Türgi ajaloo asjatundjaid 20. sajandil, eriti selles osas, mis puudutab Konstantinoopoli vallutajat sultan Mehmed II (1451–81). Peatükis “Seldžukkide riigid” (lk 57–69) oleks Udam võinud viidata ühele väga tähtsale monograafiale, mis ilmus 1991. aastal tuntud türkoloog S. G. Agadžanovi sulest.¹¹ Udam oli Agadžanovi töödega kursis, vähemalt kasutas ta oma raamatus ühte neist.¹²

Udami raamat on minu meelest natuke kallutatud, liiga Türgi-keskne. Näiteks peatükis “Türgid Kiievi-Venemaal ja Moskva riigis” (lk 70–73) kirjutab Udam korduvalt türklaste suurest rollist ja mõjust Venemaale. Jah, see mõju oli kohati väga suur, aga Udam liialdab pisut. Tuleb kindlasti nõustuda tema argumentatsiooniga selle kohta, et paljud vene aadliperekonnad olid algselt tatari ja türki päritolu, nagu Aljabjev, Apraksin, Jussupov, Kutuzov, Suvorov, Saltõkov, Uvarov jne. Udam kirjutab (lk 71–72): “Veel 18. sajandil oli seitsmeteist protsenti vene kõrgaadlist pärit tatari ülikkonnast. Enamik vene teenistusse tulnud tatarlasi olid ratsasõdurid (vene *богатырь* (vägilane) < türki-pärsia bahadur).”¹³

⁸ Stadnikov, “Türgist – esseistlikult ja erudeeritult”.

⁹ *The fall of Constantinople* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); aga ka nt *The conquest of Constantinople: 1453* (Cambridge: Cambridge University Press, 1965).

¹⁰ Nt Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his time* (Princeton: Princeton University Press, 1992).

¹¹ S. G. Agadžanov, *Gosudarstvo sel’ dzhukov i Srednyaya Aziya v XI–XII vv.* (Moskva: Nauka, 1991).

¹² S. G. Agadžanov, *Očerki istorii oguzov i turkmen Srednei Azii XI–XIII vv.* (Ashkhabad: Ýlým, 1969).

¹³ Nagu me teame, tähendas vana-pärsia keeles, mis nagu sellele üpris lähedane sanskriti keelgi kuulub indoeuroopa keelkonda, sõna *baga* jumalat. Tihtipeale algasid pärsia kuningate Ahhemeniidide raidkirjad jumala Ahuramazda mainimisega, nagu ühe kuninga Xerxes I (486–465 eKr) raidkirjas (XPa), mis algab järgnevalt: read 1–3. “baga vazrka Ahuramazdā hya imām būmim adā hya avam asmānam adā hya martiyam adā hya šiyātīm adā martiyahyā” – “Suur jumal Ahuramazda, kes selle maailma lõi, kes selle taeva lõi, kes inimese lõi, kes külluse lõi inimese jaoks”, vt T. Hudson-Williams, *A short grammar of Old Persian, with a reader accompanied by a word-for-word translation, notes, and vocabulary* (Cardiff: The University of Wales Press Board, 1963), 35–36; vt ka “Xerxes, Persepolis A (XPa)”, *Old Persian texts*, <<http://www.avesta.org/op/op.htm#xpa>>

Haljand Udam kirjutab Moskva Venemaa kujunemisest järgnevalt (lk 73): “Ajaloolane, Yale’i ülikooli professor Georgi Vernadski oli väitnud, et Moskva tsentraliseeritud riik loodi Kuldhordi eeskujul, Moskva valitsejad olid Tšingisiidide vasallid ja seega ka nende õigusjärglased. Moskva Venemaa on Tšingisiidide valdus.” Sellega ei saa päris kõiges nõustuda. Selles, et Moskva vürstid olid Kuldhordi vasallid, ei kahtle keegi, ja kindel on ka see, et Kuldhord mõjutas suurel määral Moskva vürstiriigi riikliku ideoloogiat. Aga küsitav on, kuivõrd Moskva oli Kuldhordi otsene järeltulija ja kui paljudes aspektides Moskva valitsemissüsteem ja riiklik ideoloogia kopeeris Kuldhordi oma. Õigeks ei saa pidada ka väidet, et Moskva riik loodi Kuldhordi eeskujul. Selle aluseks ja prototüübiks oli ikka Kiievi-Venemaa ja just Kiiev oli eelkõige see koht, kust “kuninglus” kandus Moskvasse. Lisaks oli oluline ka Novgorodi¹⁴ ning ka tatari-mongolite roll ja mõju. Võiks oletada, et Moskva vürstiriigi ideoloogiat mõjutasid mitmed elemendid, olles omamoodi sünkretism – Vana-Vene ehk Kiiev ja Novgorod; õigeusk ja Bütsantsi ning Leedu suurriigi mõjud; kolmas tegur oli kindlasti Kuldhord.

Niisiis, kuigi Moskva vürstiriik oli tõepoolest väga tugevasti mõjutatud tatarlastest, seostas see ennast ise rohkem õigeuskliku ja kristliku maailmaga ja orienteerus ideoloogiliselt võib olla isegi suuremal määral Bütsantsi keisririigile ja õigeusule. Kuigi Vana-Vene riigil oli enne ristimist 988. aastal olnud võimalus võtta türkide päritolu kasaaridelt üle hoopis judaism.¹⁵

Pärsia rahvuseepose “Šah-name”¹⁶ kohta kirjutab Udam järgmist (lk 53): “Muinastürgi, iraani ja hellenistlikud pärimused põimuvad üksteisega:

(19.3.2012); Rüdiger Schmitt, *Die altpersischen Inschriften der Achaimeniden*, Editio minor mit deutscher Übersetzung (Wiesbaden: Reichert Verlag 2009), XPI, §1, A, lk 171; vrd vana-pärsia *baga* vene sõnaga *bog* – “jumal”. *Bogatyr*’ tuleneb ilmselt muistsest türgi sõnast *bogatur*, *bogaty* – “kangelane, vägilane”, vt *Étimologičeskii slovar’ sovremennogo yazýka*, sost. A. K. Shaposhnikov, v dvukh tomakh, tom 1 (Moskva: Izdatel’stvo “Flinta”, Nauka, 2010), 69–70. Seega on Udami poolt esitatud sõna *bogatyr*’ etümoloogia igati õige ja see on oletatavasti nii türgi kui ka indoeuroopa sugemetega sõna.

¹⁴ Kasvõi see, et Vene tsaaride ja Moskva suurvürstide tiitlid polnud siiski tatari-mongoli päritolu, vaid said oma alguse Kiievi-Venemaalt või Novgorodist, vt A. I. Filyushkin, *Titul’ russkikh gosudarei* (Moskva, Sankt-Peterburg: Alyans-Arkheo, 2006).

¹⁵ Kasaaride kohta vt S. A. Pletneva, *Očerki khazarskoï arheologii*, Biblioteca Judaica (Moskva-Ierusalim: Mostý kul’tury, Gershaim, 2000).

¹⁶ *Šah-nāme* ja pärsia folkloori kohta vt Tabrizi Ülikooli professori Mehri Bagheri artiklit “Prince Mohammad, Fereydun, Thraëtaona, and Trita Äptya: themes and connections in Persian narratives”, *Folklore*, 112:2 (2001), 199–201; A. N. Ardashnikova, M. L. Reïsnér, *Istoriya literaturý Irana v Srednie veka (IX–XVII vv.)* (Moskva: Moskovskii gosudarstvennyi universitet imeni M. V. Lomonosova, Institut stran Azii i Afriki, ID “Klyuch-S”, 2010), 48–66; F. J. Oinas, *Heroic epic and saga: an introduction to the world’s great folk epics* (Bloomington & London: Indiana University Press, 1978); Mahmoud

“Kuningate raamatu” turaanlaste – iraanlaste põlisvaenlaste – kuningas Afrasijab samastatakse türkide müütilise kuninga Alp Er Tongaga, kelle tütar Qaz (“Kuningate raamatu” Farangis) abiellub iraani valitseja Siavusiga.¹⁷ Kas Afrasiab, kes oli poolmüütiline Turani valitseja, oli ajalooline isik ja türk oma päritolult, on omaette küsimus. Eepost ei saa võtta siiski päris ajaloolise allikana, kuigi paljud faktid “Šah-names” on leidnud kinnitust Bütsantsi, Rooma kroonikatest ja Sassaniidide-aegsetest tekstidest, aga just selles osas, mis puudutab hilisemat perioodi ehk Sassaniidide aega (224–651 pKr). Afrasijabi ja Siavuši ajastut käsitleb Ferdausi¹⁸ oma teose alguses ning see on puhtalt pärimus ja mütoloogia.¹⁹ Kangelane Rostam,²⁰ kuningas Afrasijab, prints Siavuš ja muud tegelased olid vaevalt kunagi eksisteerinud ajaloolised isikud, kuigi neil võisid olla mingid prototüübid ajaloos, kes reaalselt eksisteerisid.

Ülevaate juures türkide kirjandusest mainib Udam ka Aleksander Suurt (lk 53). Oleks võinud natuke rohkem käsitleda ka Aleksandri kuvandit Lähis-Idas ja Kesk-Aasias, sest temast loodi seal hulgaliselt legende.²¹

Udam kirjutab (lk 18): “Türkide asumine Lähis-Itta ja nende kujunemine sealseks oluliseks ja hiljem ka ainsaks poliitiliseks ja sõjaliseks jõuks muutis oluliselt ka islamimaade ilmet. Purustati Lähis-Idas varakeskajal kujunenud jõudude tasakaal”. Sellega ei saa ka päris nõustuda. Esiteks: varakesk-aegset jõudude tasakaalu muutsid 7. sajandi keskpaigas siiski araablased, kes hävitasid Sassaniidide impeeriumi ja vallutasid Egiptuse, Palestiina ja Süüria, luues tohutu impeeriumi, mis ulatus Hispaaniast peaaegu Indiani. Türgid ilmusid areenile küll Sassaniidide ajal, aga eriti suured muudatused Lähis-Ida poliitilises maastikul seoses türkide hõimudega leidsid aset alles seldžukkide ajal (11.–12. sajandil).²² Teiseks pole võimalik nõustuda väitega,

Omidasalar, “Rostam’s seven trials and the logic of epic narrative in the Shāhnāma”, *Asian Folklore Studies*, 60 (2001), 259–293; Vt Šah-nāme täistölget Firdousi, *Shakhname*, I–VI.

¹⁷ Siavus või Siavuš (originaalis Syāvakhš ehk Siāvaš) polnud Iraani valitseja, nagu väidab Udam, vaid iraani mütoloogia kohaselt eeposes “Kuningate raamat” (*Šah-nāme*) esineb ta legendaarse Iraani kuninga Kei-Kavusi pojana, keda laimas ta võõrasema ning kes sai hiljem surma, vt Firdousi, *Shakhname*, II (1960), 97–252; Firdousi, *Shakhname*, I (1957), 438, 463, 520, 522, 526, 551, 555, 581, 630, 631, 643.

¹⁸ Abū’l-Qāsem Ferdausi (või Firdausi), kes elas 940–1020, tadžiki ja pärsia rahvuspoet. Iraani rahvuseepose “Šah-nāme” (“Kuningate raamat”) autor.

¹⁹ Afrasiabi retkest Iraani vastu vt Firdousi, *Shakhname*, I, 421–428.

²⁰ Rostam või Rustam oli iraani suurim rahvuskangelane, üks kesksemaid tegelasi eeposes “Šah-nāme”.

²¹ Vt nt John Andrew Boyle, “The Alexander legend in Central Asia”, *Folklore*, 85 (1974) 85, 217–228.

²² Vt nt S. G. Agadzhanov, *Gosudarstvo sel’dzhukov i Srednyaya Aziya v XI–XII vv.* (Moskva: Nauka, 1991).

et türgid muutusid ainsaks poliitiliseks ja sõjaliseks jõuks. Araabia kalifaat eksisteeris 1258. aastani, mil selle hävitasid mongolid. Ka iraanlased löid keskajal mitmeid impeeriume, mis olid üpriski tõsiseltvõetavad juba pärast seda, kui Iraan kalifaadist iseseisvus. Mainiksin siinkohal vaid mõningaid suurriike, mis Iraani aladel tekkisid: Tahiriidide riik (9. sajandil), Safariidide impeerium (9–10/11. sajandil), Samaniidide riik (9.–10. sajandil), Safaviidide impeerium (1501–1732), Afšariidide impeerium (1736–96), Kadžaaride riik (18. sajandi lõpp – 1925); ka Pahlavi dünastia riiki (1925–79) võib tegelikkuses suurriigiks pidada. Muidugi mängisid türgi hõimud suurt rolli ka keskaegsete iraanli dünastiade moodustamises²³ ja nende riikide valitsemises. Mõned dünastiad olid rohkem isegi türgi kui iraanli päritolu. Safaviidide dünastia põhijõuks olid türkide nomaadide hõimud, kes rääkisid aseri keelt.²⁴ Üldse tekib küsimus, kas Safaviidide suurriiki võib pidada Iraani riigiks või oli see siiski Türgi päritolu? See on teadlaste seas teravat poleemikat tekitanud.²⁵

Auahne šahh Ismail I lõi 1501. aastal võimsa Safaviidide suurriigi, kus valitsevaks usuks oli šiiitlik islam. Ismailil oli väga tõsine vastane ja selleks oli Ottomani impeerium, mille võimsus ja prestiiž oli tõusnud eriti tänu Konstantinoopoli vallutamisele 1453. aastal, Bütsantsi impeeriumi jäänuste hävitamisele ning Balkani vallutamisele. Probleem oli ka selles, et Ismail I kuulutas ennast mitte ainult ilmalikuks valitsejaks, aga ka šiiitide vaimulikuks liidriks, toonitades, et ta on neljanda kaliifi Ali otsene järeltulija. Ta kiusas taga sunniite ja see ei meeldinud Türgi sultanile, kes omakorda pidas ennast sunniitide kaitsjaks. Iraani ja Türgi vahel puhkes seetõttu mitu sõda, milles 16. sajandil jooksul oli edukam Ottomani impeerium.²⁶ Safaviidide riigi võimsuse taastas alles Iraani šahh Abbas I (1587–1629). Abbas I oli väga silmapaistev poliitik ning andekas väejuht. Tema ajal saavutas Safaviidide riik oma võimsuse tipu ning suure edu Ottomani impeeriumi üle.²⁷ Seega tundub Udami poolt esitatud käsitus natuke ühekülgseks. Udam kirjutab (lk 18): “Senised kultuurrahvad iraanlased ja araablased muutusid türkide alamaks, nende vaheline vaen sai otseselt

²³ Näiteks Afšariidide dünastia olid pärit Turkestanist, st et tegu oli türkidega.

²⁴ Aliev, *Iran vs Irak*, 414.

²⁵ Orientalist Arif Alijev kirjutab, et paljud uurijad ei pea Safaviidi riiki “Iraani rahvusriigiks”, viidates sellele, et šahh Ismail I, kes oli emaliinis Uzun Hassani lapselaps, pidas end õigustatult Aq Goyunlu dünastia seaduslikuks pärijaks: Aliev, *Iran vs Irak*, 417. Kuna Ismail I väidetavasti põlgas kõike, mis oli iraanli päritolu, sh ka pärsia keelt, tehes türkide keele isegi õukonna keeleks, siis see on samuti andnud põhjust nii arvata.

²⁶ Aliev, *Iran vs Irak*, 414–429.

²⁷ *Ibid.*, 434–440.

usulise ilme”. See on vaid osaliselt õige. Ei tohi unustada, et Iraan suutis teatud aegadel purustada ja isegi allutada hulga türkide hõime Kesk-Aasias ja Iraani piiri aladel ning kontrollis Kaukaasias Aserbaidžaaani, mille rahvas aserid on türki päritolu ja isegi praegu kuulub Lõuna-Aserbaidžaan²⁸ Iraani Islamivabariigi koosseisu. Aserbaidžaaani alad olid jagatud Gülistanis 1813. aastal sõlmitud rahulepingu kohaselt – kõik Aserbaidžaaani alad, mis jäid Araksi jõest põhjapoole sai endale Vene impeerium, Lõuna-Aserbaidžaan jäi aga Iraani šahhide valdusesse.²⁹

Mis Haljand Udami raamatus kindlasti puudub, on ajaloosündmuste kronoloogia. See võiks olla lugejale abiks ja aitaks orienteeruda keerulises Türgi ajaloos. Lisaks oleks raamatu lõpus võinud olla sõnastik, kus oleks ära toodud tähtsamad mõisted, mis vajanuks lahtiseletamist. Hea on tõdeda, et raamatul on olemas põhjalik register, mille abil on võimalik kiiresti leida tekstis vajalik mõiste, nime, isik, sündmus või geograafiline koht.

Raamatul on ka päris palju positiivseid külgi. Teos on üles ehitatud väga loogiliselt, struktuur on paigas, faktivigu ei esine. Raamat on kirjutatud heas, ladusas ja arusaadavas keeles, stiil on igati ilus ja korralik ning omapärane. Taolise raamatu kirjutamine polnud kerge ülesanne, arvestades kasvõi juba seda, et eesti keeles praktiliselt puuduvad turkoloogia terminid ning see teos on selles vallas kahtlemata üks teedrajavatest. Autor oli pädev ka türki keeles, väga hea asjatundja türki kirjanduses ja eriti kultuuris, samuti ka islamistikas. Ta tugines oma raamatus mitte ainult sekundaarkirjandusele, vaid mitmetele türki, pärsia, hiina, araabia, vene, iraani jt algallikatele. Raamat on paljuski kirjutatud esseistlikus laadis ja kirjeldav, aga see oligi autori eesmärk.³⁰ Ta ei kavatsenud kirjutada teaduslikku süvauurimust, ent isegi taolise populaarteadusliku aga üpris põhjaliku käsitluse kirjutamiseks tegi ta mitmeid aastaid tööd, et tohutut materjali, sh paljusid algallikaid läbi töötada. Udam kirjutab oma raamatu alguses (lk 7): “Mõni aasta tagasi, kui Türgi Vabariigi suursaadik Eestis Ekran Gezer avaldas omapoolset toetust ideele kirjutada lühiülevaade Türgi tsivilisatsiooni ajaloost, ei osanud autor mõistagi ette kujutada selle ülevaate osi kõikides üksikasjades. Ülevaate tegelik sisu ja ülesehitus kujunes alles kirjutamise käigus. Sellega üheskoos selgus samuti, et paljud seigad vajavad täpsustamist erialase kirjanduse põhjal, autor pidi oma turkoloogia-alased

²⁸ Vt Aserbaidžaaani kohta – Andres Herkel, *Aserbaidžaaani kirjad* (Tallinn: Varrak, 2010).

²⁹ *Ibid.*, 39.

³⁰ Udam kirjutab (lk 7): “Sellegipoolest ei ole käesolev tekst akadeemiline uurimus, vaid essee.”

teadmisi paljudes osades täiendama, muidugi meie oludes kättesaadava napi kirjanduse varal. See kõik võttis rohkem aega kui esialgu võis arvata.”

Seega, vaatamata ülalmainitud kriitilistele märkustele ja tähelepanekutele, on tegemist väga soliidse ja arvestatava tööga Lähis-Ida uuringute alal ning mõnes mõttes võib pidada Haljand Udamit lausa eesti turkoloogia pioneeriks. Tema teos on tõsiseltvõetav uurimistöö, mida võib kasutada nii õppematerjalina kõrgkoolides kui ka teosena, millele saab toetuda orientalistika-alastes uuringutes, eelkõige mis puudutavad Türgi kultuuri, usundi- ja ajalugu.

Jääb loota, et lähimas tulevikus huvi Türgi ajaloo vastu ei vaibu, vaid kasvab jätkuvalt ning selles valdkonnas ilmub rida uusi põhjalikke uurimistöid.

VLADIMIR SAZONOV

Tiina Tamman, *August Torma: sõdur, saadik, salaagent* (Tallinn: Argo, 2011), 391 lk. ISBN 9789949466412.

Tina Tamman, *The last ambassador: August Torma, soldier, diplomat, spy, On the boundary of two worlds: identity, freedom, and moral imagination in the Baltics*, 29 (Amsterdam; New York: Rodopi, 2011), 251 lk. ISBN 9789042033139.

Glasgow ülikoolis doktorikraadi kaitsnud Tiina Tamman on dissertatsiooni põhjal avaldanud raamatu August Torma (1895–1971) elust sõduri, diplomaadi ja “salaagendina”. Teos ilmus esmalt inglise keeles Rodopi kirjastuses ning seejärel eestikeelses autoritõlkes kirjastuses Argo. Taolise eluloo ilmumine on loomulikult tervitatav, sest oluliste ja ka vähemoluliste Eesti poliitikute, kultuuri- ja majandustegelaste ja diplomaatide biograafiast ei saa ilmselt kunagi küllalt. Olen veendunud, et elulood on osaks vundamendist, millele rajada suurema üldistusjõuga analüüsid. Ühe isiku elukäik – lapsepõlv, tööaastad, saatatus – võib pakkuda head sissejuhatust teatud ajastusse: inimese võitlused peegeldavad ühiskondlikke probleeme ning “ajaloo keerdkäike”.